

Електронна бібліотека
видань історичного факультету
Харківського університету

Бутенко В. І. Деякі питання історіографії періоду безпосередньої підготовки масової колективізації на Україні (1928 – сер. 1929 рр.) // Вісник Харківського університету. – 1967. – № 22: Історична серія. – Вип. 2. – Харків: Видавництво ордена Трудового Червоного Прапора державного університету імені О. М. Горького, 1967. – С. 78 – 83.

При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт історичного факультету.

Адреса редакційної колегії:

Україна, 61077, Харків, пл. Свободи, 4,
Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна,
історичний факультет. **E-mail:** istfac@univer.kharkov.ua

©Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна; історичний факультет

©Автор статті

©Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництво

©Ідея та створення електронної бібліотеки – А. М. Домановський; А. О. Баскакова

ІІІ. ПИТАННЯ РАДЯНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ІСТОРІОГРАФІЇ ПЕРІОДУ БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ ПІДГОТОВКИ МАСОВОЇ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ НА УКРАЇНІ (1928—1929 рр.)

В. І. Бутенко

Історичний та економічний аналіз колективізації в 1928—1929 рр. має посісти особливе місце у вивченні історії і практики соціалістичного будівництва в нашій і інших країнах, що будують соціалізм.

Слід зазначити, що цей період історії колективізації вивчений ще занадто мало як в цілому в СРСР, так і на Україні зокрема. Сучасна історіографічна література з повною підставою звертає увагу дослідників на подальшу розробку і дослідження цієї проблеми¹. Історіографічний аналіз має показати стан вивчення даного етапу історії колективізації, її вузлових питань, відзначити найбільш характерні недоліки у розв'язанні проблеми історії колгоспного будівництва, відітнути питання, що ще потребують вивчення.

Початок вивчення етапу безпосередньої підготовки масової колективізації припадає на рубіж 40—50-х років, коли зусилля історіографії уже зосередились на дослідженні головного питання проблеми — історії суцільної колективізації². Період підготовки масової колективізації у роботах того часу розглядався лише побіжно при вивченні соціалістичної реконструкції сільського господарства. У цих роботах ще зовсім не вивчались соціально-економічні передумови і закономірності масової колективізації, творчість селянських мас, було мало використано джерел, історичний аналіз підмінявся описом фактів та цитуванням. Проте, не можна погодитись з твердженням В. П. Данилова про те, що в перших працях вкрай незадовільно використовувались статистичні матеріали³.

Початок вивчення історії колгоспного будівництва на Україні припадає також на рубіж 40—50-х років, і перші праці в українській історіографії з цієї проблеми, природно, мають такий же характер та ті ж недоліки.

¹ В. П. Данилов. Изучение истории советского крестьянства. В кн.: «Советская историческая наука от XX к XXII съезду КПСС», Изд-во АН СССР, М., 1962; А. М. Чинчиков. О некоторых проблемах историографии социалистического преобразования сельского хозяйства СССР. В кн.: «Некоторые проблемы истории советского общества». «Мысль», М., 1964; М. Л. Богденко, В. П. Данилов. Коллективизация сельского хозяйства в СССР. В кн.: «Очерки по историографии советского общества», «Мысль», М., 1965.

² Г. М. Овсянников. Московские большевики в борьбе за коллективизацию сельского хозяйства (1930—1934), Госполитиздат, М., 1949; С. П. Трапезников. Борьба партии большевиков за коллективизацию сельского хозяйства в годы первой пятилетки, Госполитиздат, М., 1951; Б. Н. Абрамов. Партия большевиков — организатор борьбы за ликвидацию кулачества как класса, Госполитиздат, М., 1952 та деякі інші.

³ В. П. Данилов. Изучение истории советского крестьянства. В кн.: «Советская историческая наука от XX к XXII съезду КПСС». «Мысль», М., 1962, стор. 468.

У 1949 р. вийшла стаття І. Л. Шермана «До історії колгоспного руху на Україні в 1921—1929 рр.». У ній наводиться досить значний статистичний матеріал, що характеризує розвиток сільськогосподарської кооперації, перші кроки колгоспного будівництва та переваги усуспільнених господарств перед індивідуальними. У статті є цікавий матеріал про розвиток перших колективних господарств у ряді районів України, поставлено, але не розкрито, хоча матеріалу було досить, питання про причини нерівномірності колгоспного руху в різних районах України.

І. Л. Шерман зовсім не показує особливостей етапу безпосередньої підготовки масової колективізації, не говорить, коли саме на Україні починається суцільна колективізація.

У 1954 р. виходить стаття В. Д. Уварова, в якій вперше зроблена спроба показати вплив класової боротьби на селі 1928—1929 рр. на посилення колгоспного руху¹.

Проте стаття В. Д. Уварова, як і багато інших робіт того часу, має догматичний характер, переобтяжена цитатами і ґрунтується на досить незначному фактичному матеріалі.

Помітним явищем в історіографії колективізації стала книга М. А. Краєва, видана в 1954 році². У ній вперше висвітлена загальна картина соціалістичної перебудови сільського господарства в СРСР, причому використано великий матеріал, що стосується України. У монографії М. А. Краєва вперше виділяється період безпосередньої підготовки суцільної колективізації, що настає після XV з'їзду партії. Автор звертає увагу на деякі нові важливі, що виникли напередодні масової колективізації, риси процесу усуспільнення селянських господарств. Зокрема, зазначає, що в 1928—1929 рр. сільськогосподарська кооперація стала головним руслом виробничої змички між містом і селом. У цей період кооперація на селі все більше переходила до виробничих форм кооперування і колективних форм допомоги бідності, створюючи умови великого революційного перелому. М. А. Краєв говорить про особливе значення контракції сільськогосподарської продукції у 1928—1929 рр. і її вплив на колективне будівництво. Нарешті, М. А. Краєв звертає увагу на деякі нові форми виробничого кооперування у 1928—1929 рр. та роль перших МТС в розвитку колгоспного руху.

Вирішальні зрушення у вивченні історії колективізації сільського господарства настали після XX з'їзду партії на основі загального піднесення радянської історичної науки. З цього часу починається глибоке вивчення найважливіших проблем історії соціалістичної перебудови сільського господарства, переглядаються старі історичні та методологічні необґрунтовані положення і висновки. З середини 50-х років з'являється величезна література, що налічує сотні статей, брошур, ряд значних монографічних досліджень³.

¹ В. Д. Уваров. Боротьба проти куркульства в період хлібозаготівель 1928—1929 років. Наукові записки Київського ун-ту. Збірник історичного ф-ту, № 5, 1954.

² М. А. Краєв. Победа колхозного строя в СССР, Госполитиздат, М., 1954.

³ Докладний аналіз сучасної літератури з історії колективізації є в роботах: В. П. Данилов. Изучение истории советского крестьянства. В кн.: «Советская историческая наука от XX к XXII съезду КПСС», «Мысль», М., 1962; М. М. Богденко, М. Е. Зеленин. История коллективизации сельского хозяйства в современной советской историко-экономической литературе. «История СССР», 1962, № 4; А. М. Чинчиков. О некоторых проблемах историографии социалистического преобразования сельского хозяйства СССР. В кн.: «Некоторые проблемы истории советского общества», «Мысль», М., 1964; М. Л. Богденко, В. П. Данилов. Коллективизация сельского хозяйства в СССР. В кн.: «Очерки по историографии советского общества», «Мысль», М., 1965 та інші.

Особливо значний вклад в історіографію даної проблеми вносять праці П. І. Лещенка, В. П. Данилова, С. П. Трапезнікова, Б. А. Абрамова, Т. Конюхова, а також матеріали спеціальної наукової сесії, що відбулася в 1961 р.¹ У цих працях глибоко розкриваються такі надзвичайно важливі проблеми, як створення передумов масової колективізації і ленінський кооперативний план, що мають особливе значення для аналізу досліджуваного нами етапу соціалістичної перебудови сільського господарства в 1928—1929 рр.

Тепер принципово по-новому ставиться питання про ленінський кооперативний план. Дослідники довели безпідставність поширеної до цього часу точки зору про те, що цей план передбачав лише загальний напрям приступу до соціалістичного будівництва і був розроблений лише в останніх статтях В. І. Леніна. Значним досягненням було висвітлення подальшого творчого розвитку ленінського кооперативного плану в ході соціалістичного будівництва. Історики та економісти показали, що, з точки зору В. І. Леніна, природа та роль кооперації визначались її функціями і завданнями, сама ж кооперація розглядалась як форма соціалізму, що готувала на селі крупне соціалістичне виробництво².

У сучасній літературі, особливо в монографії В. П. Данилова, показана безпідставність твердження, ніби село ще до масової колективізації одержало велику кількість машин і тому матеріально-технічна база в сільському господарстві була створена ще напередодні переходу до суцільної колективізації. При такій постановці питання спотворювалась історична дійсність і зовсім не говорилось про труднощі, які довелося переборювати в ході соціалістичної перебудови сільського господарства. Нові дослідження показали, що темпи технічної реконструкції сільського господарства відставали від темпів перебудови виробничих відносин на селі і колгоспи перебували в тривалому стані так званого «мануфактурного» періоду. В той же час у літературі правильно показано, що в період, який передував суцільній колективізації, особливо в 1928—1929 рр., Радянська держава здійснювала велику роботу щодо розвитку продуктивних сил сільського господарства.

У літературі 50—60-х років висунуто важливе положення про те, що перехід до суцільної колективізації зумовлений складною взаємодією економічних, соціальних і політичних факторів, які стали широко і виразно виявлятися уже в 1928—1929 рр., тобто напередодні масової колективізації.

З другої половини 50-х років українська радянська історіографія так же, як і в цілому радянська історична наука, переходить до більш глибокого вивчення історії колективізації сільського господарства. Насамперед слід відзначити велику археографічну роботу і, зокрема, видання двох фундаментальних томів з історії колективізації сільського господарства на Україні. У другому томі опублікована велика кількість матеріалів з історії колгоспного будівництва саме 1928—1929 рр.³

Значним явищем української історіографії є книга В. В. Бондарен-

¹ П. І. Лещенко. История народного хозяйства СССР, т. III, 1956; В. П. Данилов. Создание материально-технических предпосылок коллективизации в СССР. Госполитиздат, М., 1957; С. П. Трапезников. Исторический опыт КПСС в социалистическом преобразовании сельского хозяйства, «Мысль», М., 1959; Б. А. Абрамов. Организаторская работа партии по осуществлению ленинского кооперативного плана, «Мысль», М., 1956; Т. Конюхов. КПСС в борьбе с хлебными затруднениями в стране (1928—1929). Госполитиздат, М., 1960; История советского крестьянства и колхозного строительства в СССР, Госполитиздат, М., 1963.

² Очерки по историографии советского общества, «Мысль», М., 1965; стор. 345—346.

³ «История колективізації сільського господарства Української РСР. Збірник документів і матеріалів», т. II, 1927—1932. Вид-во АН УРСР, Київ, 1966.

ка, що вперше висвітлює в цілому історію розвитку колгоспного виробництва в довоєнні роки¹. Економічна монографія В. В. Бондаренка вводить в науковий обіг досить значний статистичний матеріал, глибоко розкриває процес розвитку усупільненого виробництва в колгоспах 1929—1940 рр. Автор докладно проаналізував ленінський кооперативний план і правильно підкреслив, що цей план охоплює струнку систему господарчих, організаційних, політичних та культурно-виховних заходів, які забезпечували залучення селянських мас до побудови соціалістичного суспільства.

У невеликій, але насиченій матеріалом частині своєї монографії автор досліджує період безпосередньої підготовки суцільної колективізації і виділяє етап, що передує великому переломові. Тут В. В. Бондаренко глибоко розкриває соціальні відносини в українському селі 1928—1929 рр.

У названій роботі, як і в цілому у літературі 40-х років, надто перебільшується ступінь технічної підготовки сільського господарства і помилково стверджується, що уже тоді, на початку 1929 р., держава могла забезпечити колгоспи тракторами та машинами, перебільшуються державні можливості фінансування колгоспів на той час.

В. В. Бондаренко один з перших ставить важливе питання про особливості колгоспного будівництва на Україні 1928—1929 рр. і розкриває деякі характерні риси його. Але автор помиляється, вважаючи, що на 1928 р. тсози переважали тільки у сільському господарстві України. У РРФСР в цей період вони також становили найбільшу кількість колективних господарств. Не можна погодитись з думкою автора, ніби Радянська держава насаджувала тсози. Переважаючий розвиток тсозів зумовлювався об'єктивно-історичними умовами і, зокрема, збільшенням процента середняка в колгоспах та створенням більшої частини колективних господарств (з другої половини 20-х років) на надільних землях.

У 1956 р. з'явилась стаття І. Л. Шермана — перша праця, присвячена ролі машинно-тракторних станцій у колективізації сільського господарства України в 1927—1929 рр.²

Автор проаналізував великий статистичний та фактичний матеріал про діяльність перших МТС та машинно-тракторних колон в СРСР і на Україні. Показавши історичну закономірність появи МТС, автор глибоко розкриває їх роль в колгоспному русі та в організаційно-господарському будівництві 1928—1929 рр. Привертає увагу нарис тракторобудування на Україні до 1929 року. Автор висуває правильне положення про те, що жодна форма усупільнення селянських господарств того часу не могла створити умов для раціонального використання тракторів та інших складних сільськогосподарських машин, це завдання могли розв'язати і розв'язували МТС, що уже тоді відіграли певну роль у відведенні нової технічної бази для села. На прикладі діяльності МТС ім. Т. Г. Шевченка та інших І. Л. Шерман показує роль машинно-тракторних станцій в обробці ланів земельних товариств, у збільшенні врожайності та продуктивності праці, в усупільненні селянських господарств і т. д.

У роботі ставиться дуже важливе питання про куцування та укрупнення колективних господарств під впливом діяльності МТС, але розглядається воно поверхово і тільки на статистичному матеріалі. Історики тоді ще не розпочали широкого висвітлення цієї важливої теми.

¹ В. В. Бондаренко. Развитие общественного хозяйства колхозов Украины в период довоенных пятилеток. Сельхозиздат, Киев, 1957.

² І. Л. Шерман. Роль МТС в колективізації сільського господарства на Україні (1927—1929 рр.). Учені записки Харківського ун-ту. Труды історичного ф-ту, т. 4, X., 1956.

Створенню технічної бази колективізації на Україні присвячена також стаття Ю. А. Степаненка, опублікована в 1957 році¹.

У тій її частині, де йдеться про безпосередню підготовку масової колективізації, автор наводить новий матеріал про діяльність радгоспів та МТС. У невеликій статті автор ставить дуже багато питань. На жаль, відповіді на них вичерпуються ілюстрацією фактів та вибіркових цифрових показників.

У 1960 році виходить перша монографія про підготовку суцільної колективізації на Україні². У цій історико-економічній праці наводиться новий матеріал, головним чином про період відбудови народного господарства.

Але книга З. П. Шульги має значні недоліки, хоч вона й вийшла у 1960 р., коли історіографія колгоспного будівництва зробила значний крок вперед. Ці зрушення не знайшли ніякого відображення в праці З. П. Шульги, яка написана приблизно на рівні 40-х початку 50-х років, причому автор нічого не говорить про попередні роботи з історіографії колгоспного будівництва на Україні.

Період підготовки суцільної колективізації автор розглядає в цілому, не бачить в ньому ніяких етапів і навіть не ставить питання про об'єктивні умови і політику партії на цьому етапі. Характерно, що в економічній монографії З. П. Шульги всі статистичні дані не виходять за межі 1928 р., хоча наша наука має в своєму розпорядженні величезний цифровий матеріал, що відноситься до першої половини 1929 року. Більше того, багато показників, які наводяться в книзі, стосуються 1927/28 господарського року, тобто вони не охоплюють навіть весь 1928 рік. Таким чином, статистичні показники, якими оперує автор, приводять до висновку, що завершення історичної підготовки суцільної колективізації припадає на 1928 р., що, звичайно, є глибоко невірним. Працю З. П. Шульги збіднює і те, що в ній не аналізується процес колгоспного будівництва по окремих районах України.

Хоч монографія спеціально присвячена підготовці масової колективізації, автор майже зовсім обходить проблеми розвитку суспільного виробництва колгоспів, питання організації праці, розподілу прибутків та ін.

У 1961 р. вийшла монографія І. І. Слинька³. Написана з урахуванням найновіших досягнень радянської історіографії, праця І. І. Слинька вносить багато нового у вивчення історії колективізації на Україні. Досить значна частина цієї праці присвячена періоду безпосередньої підготовки суцільної колективізації в 1927—1929 роках. У монографії глибоко проаналізований ленінський кооперативний план та шляхи його втілення у життя. Автор також показує вплив соціалістичної індустріалізації на реконструкцію сільського господарства на Україні.

Виразно в книзі висвітлюється класова боротьба на селі в 1927—1929 рр. Значний новий і дуже важливий матеріал наводить автор про роль МТС у підготовці суцільної колективізації. Початком періоду безпосередньої підготовки масової колективізації І. І. Слинько вважає 1927 рік, що не зовсім вдало обгрунтовано. Якщо новому етапові поклав початок XV з'їзд партії, що відбувся в самому кінці 1927 року, то

¹ Ю. А. Степаненко. Создание материально-технической базы социалистического хозяйства Украины (1928—1932 гг.). Ученые записки Винницкого пединститута, т. V, Винница, 1957.

² З. П. Шульга. Підготовка суцільної колективізації на Україні. Вид-во Київського ун-ту, К., 1960.

³ І. І. Слинько. Соціалістична перебудова і технічна реконструкція сільського господарства України (1927—1932 рр.), Вид-во АН УРСР, К., 1961.

початком названого періоду може бути тільки 1928 рік. Якщо пов'язувати новий етап з початком індустріалізації, то тоді слід говорити про 1926 рік.

У монографії, присвяченій соціалістичній перебудові сільського господарства в цілому, І. І. Слинко, природно, не ставить мету висвітлити внутрішнє життя колгоспів в 1928—1929 рр., їх організаційно-господарський розвиток, і тому ці проблеми не дістали відображення в його книзі.

Важливі спостереження і нові висновки зроблені в нарисі кількох авторів, опублікованому в 1963 році¹.

Автори вперше в історіографії приходять до правильного висновку, що в степовій частині України вже навесні 1929 р. з'явилися серйозні зрушення в бік суцільної колективізації. У нарисі висунуто також правильне положення про те, що на початок суцільної колективізації сільське господарство України ще не було оснащено новою технікою. Розглядаючи період 1928—1929 рр. як поворотний етап у розвитку сільського господарства і колгоспного будівництва, автори роблять правильні висновки щодо деяких особливостей усупільнення селянських господарств у цей період. Зокрема, з повною підставою зазначено, що переважання тсозів було зумовлено втягненням в колгоспний рух селян-середняків, які створювали свої об'єднання на надільних землях. У нарисі висвітлені деякі найбільш серйозні труднощі, які доводилось переборювати колгоспам напередодні суцільної колективізації.

Проведений історіографічний аналіз проблеми підтверджує положення, висунуті на початку статті, і дозволяє зробити висновок, що один з найважливіших етапів соціалістичної перебудови сільського господарства на Україні досліджений ще дуже неповно. Досить сказати, що до цього часу у нас нема спеціального історичного дослідження, присвяченого цьому періоду. Перед істориками-аграрниками стоїть завдання всебічно вивчити історичні передумови колективізації. Це насамперед зобов'язує до глибокого аналізу соціально-економічних та політичних обставин та класової боротьби в українському селі в 1928—1929 роках.

Треба значно розширити джерелознавчу основу досліджень з тим, щоб всебічно і глибоко розкрити якісно нові риси колгоспного руху і будівництва в 1928—1929 роках, висвітлити внутрішнє життя колгоспів того часу, особливо становлення нових форм суспільного виробництва та розподілу прибутків. Важливо також показати значення колгоспів як осередків нової культури, їх важливу роль в розгортанні культурної революції на селі. До цього часу в нашій літературі зовсім не досліджена організаторська роль партійних організацій, роль Рад та КНС в колгоспному будівництві напередодні масової колективізації.

Глибокий і всебічний аналіз колгоспного будівництва в 1928—1929 роках створить можливість глибоко, дійсно науково розкрити закономірності великого перелому, що настав у сільському господарстві в 1929—1932 роках. Зрозуміло, що дослідження таких значних і складних завдань даної проблеми вимагає зусиль багатьох вчених.

¹ І. Ф. Ганжа, І. І. Слинко, П. В. Шостак. Украинское село на пути к социализму. В кн.: «Очерки истории коллективизации сельского хозяйства в союзных республиках». Госполитиздат, М., 1963.